

УДК 504.03: 339.13: 633.8

Ю. А. Никитюк,

к. с.-г. н., с. н. с.

старший науковий співробітник відділу економіки природокористування в агросфері,
Інститут агроекології і природокористування НААН, м. Київ

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Yu. Nykytiuk,

Ph.D. in Agricultural Sciences, Senior Research Fellow

Senior Research Fellow of the Division Of Environmental Economics in the Agrosphere,

Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS

INSTITUTIONAL PRINCIPLES ON ANALYSIS OF THE MEDICINAL PLANTS MARKET FUNCTIONING

Обґрунтовано теоретичні засади функціонування ринку лікарських рослин з точки зору інституціональної теорії. Представлена характеристика міжгалузевих зв'язків у сферах сільськогосподарської, заготівельної, фармацевтичної, торгівельної діяльності. Зокрема, визначено місце лікарської рослинної сировини в рамках сучасного багатofункціонального сільськогосподарського виробництва, уточнена категорія "ринок лікарських рослин", який представлений як система економічних відносин в аграрній, переробній та фармацевтичній галузях економіки, що формується в процесі збору, вирощування, переробки та обігу лікарської рослинної сировини з метою задоволення потреб суспільства в безпечних лікарських препаратах. Обґрунтовано теоретико-методичний підхід до аналізу ринку лікарських рослин, що включає аналіз інституціонального устрою, мотиваційної структури і управлінського контролю, а також дозволяє мінімізувати транзакційні витрати суб'єктів даного ринку.

The theoretical principles on the medicinal plants market functioning in terms of institutional theory have been grounded. This paper deals with characteristic of interindustry links in agricultural, harvesting, pharmaceutical, trading activities fields. In particular, a place of medicinal vegetative raw material within a modern multifunctional agricultural production was determined, as well as category "market of medicinal plants" which is represented as a system of economic relations in agriculture, manufacturing and pharmaceutical sectors of the economy, formed in the process of collecting, growing, processing and circulation of medicinal vegetative raw materials to meet the needs of society in a safe medicines, was clarified. The theoretical and methodological approach to the medicinal plants market analysis, including analysis of institutional structure, motivation structure and management control as well as minimizes transaction costs of the market actors, has been substantiated.

Ключові слова: інститут, ринок, лікарські рослини, сировина, аналіз, транзакційні витрати.

Key words: institute, market, medicinal plants, raw material, analysis, transaction costs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останнім часом, незважаючи на економічну кризу, в Україні активно починає розвиватися ринок лікарських рослин. Про це переконливо свідчать не тільки щорічні обсяги продажу лікарських препаратів на основі рослинної сировини, але й збільшення кількості вітчизняних підприємств, які займаються вирощуванням, заготівлею, первинною переробкою цієї сировини, а також виробництвом готової продукції на її основі. Ефективне функціонування

вітчизняного ринку лікарських рослин передбачає необхідність розробки теоретико-методичних засад організаційно-економічного забезпечення його регулювання, що відповідають принципам сталого розвитку. Проте в теорії і практиці ефективно організації ринку лікарських рослин в Україні недостатньо досліджені залишаються питання наукового обґрунтування його функціонування з точки зору оптимізації інтересів та відносин учасників даного ринку.

**АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ТА ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ**

Дослідження в сфері забезпечення галузей національної економіки лікарською рослинною сировиною знайшли своє відображення в наукових працях відомих вчених, зокрема: О. Базаркіної, О. Березіна, А. Бітерякова, В. Бикова, Н. Карпенка, І. Маркіна, Л. Попова, Б. Семака та інших. Разом з тим окремі питання функціонування ринку лікарських рослин в системі економічних відносин не здобули закінченого характеру. Тому актуальними є дослідження даних проблем на основі нових підходів, зокрема інституціональної теорії, яка дозволяє виявити значущі фактори, що забезпечують ефективні взаємодії між суб'єктами ринку лікарських рослин в сучасному економічному середовищі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних підходів до аналізу ринку лікарських рослин з позицій інституціональної теорії.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Потрійність розуміння лікарських рослин і лікарської рослинної сировини, що склалася в практиці господарської діяльності, з точки зору агропромислового комплексу, фармацев-

тичного виробництва та заготівельної галузі ускладнює комплексне теоретичне тлумачення і практичне формування ринку лікарських рослин [3]. Тому, ринок лікарських рослин пропонуємо розуміти як систему економічних відносин в аграрній, переробній та фармацевтичній галузях економіки, що формується в процесі збору, вирощування, переробки та обігу лікарської рослинної сировини з метою задоволення потреб суспільства в безпечних лікарських препаратах. Пропонуємо стан та тенденції розвитку ринку лікарських рослин досліджувати з позицій інституціональної економічної теорії, яка розширює мікроекономічний аналіз на основі нових факторів і понять, що дозволяють більш об'єктивно обґрунтувати сукупність явищ, які відбуваються на ринку, виявити мотиви споживання і, отже, більш ефективно задовольняти запити споживачів.

Вихідним поняттям в інституціональних дослідженнях є інститут. У рамках інституціональних соціально-економічних досліджень інститути розглядалися як зразки і норми поведінки, а також звички мислення (традиції), що впливають на вибір стратегій економічного розвитку [4, с. 16]. Згідно з Д. Норттом, інститути — це "правила гри" в суспільстві, які організують взаємовідносини між людьми і створюють стимули обміну у всіх його сферах —

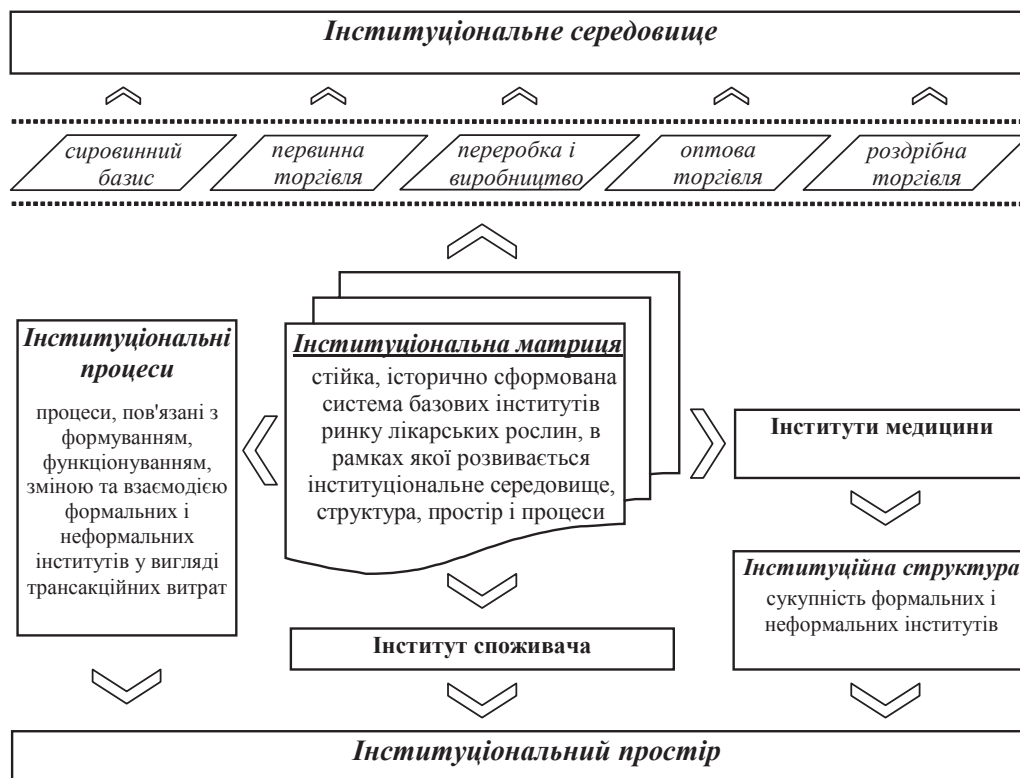
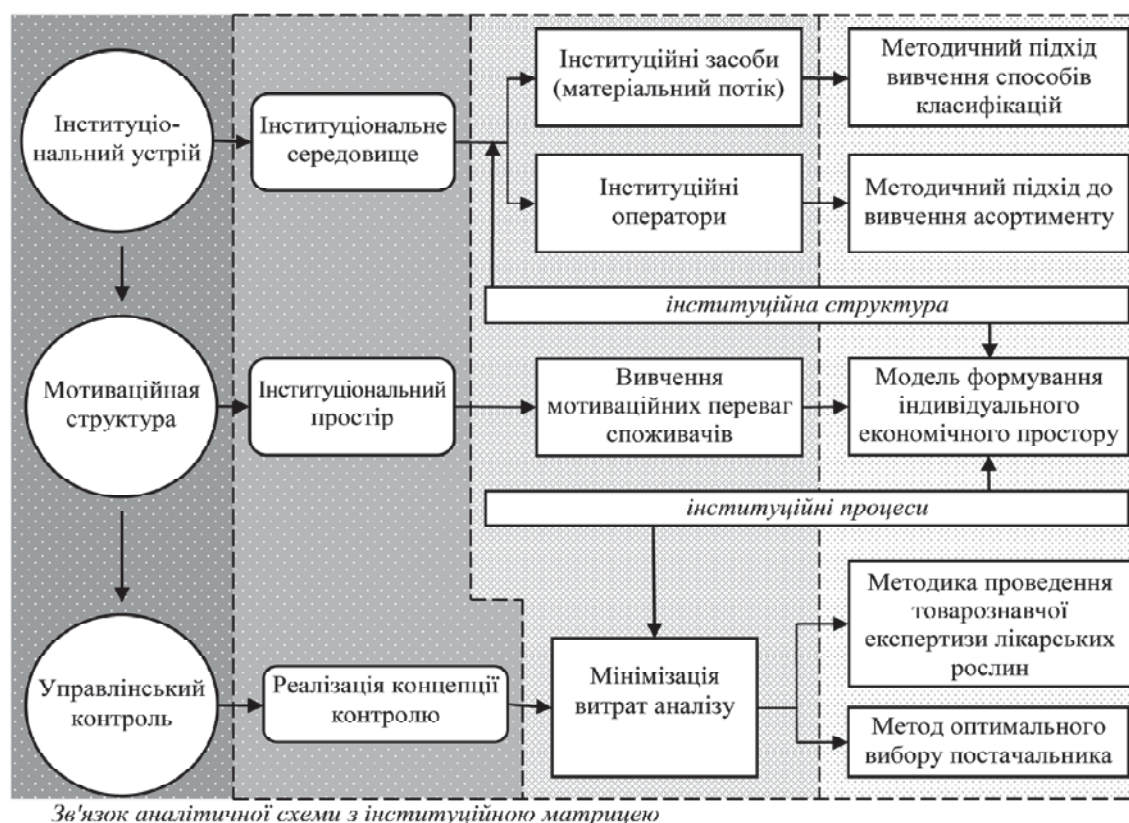

Рис. 1. Функціонування інститутів ринку лікарських рослин

Джерело: авторська розробка.

Зв'язок аналітичної схеми з інституційною матрицею

Рис. 2. Структурно-функціональна схема аналізу ринку лікарських рослин

Джерело: адаптовано автором за [1; 2].

політиці, соціальній сфері та економіці. Інститути фіксують типологічні елементи дії, пов'язаної з дотриманням правил. Таким чином, інститути формують не жорсткий каркас, а гнучку підтримуючу структуру, що змінюється під впливом практичної дії [5, с. 21].

Для обґрунтування можливості використання інституціональної теорії при аналізі ринку лікарських рослин було сформовано його структуру з використанням інституціонального понятійного апарату, що представлено на рисунку 1. Інституціональна матриця є центральним поняттям цієї структури і трактується як стійка, історично сформована система базових інститутів, що регулюються економічними, політичними та ідеологічними підсистемами (інститутами) суспільства [1, с. 36].

Інституціональна матриця [2] — це стійка, історично сформована система базових інститутів ринку лікарських рослин, у рамках якої розвиваються інституціональне середовище, структура, простір і процеси. Поняття інституціонального середовища та інституціональної структури були запозичені економістами у соціологів, де під інституціональним середовищем розуміється весь набір відповідних їй типу інститутів, який визначає напрямок і швидкість інституціональних змін [4, с. 45]. Нами інсти-

туціональне середовище розуміється як сукупність інституціональних операторів та інституціональних засобів. Інституціональні оператори, що входять до складу інституціонального середовища, є основними ланками в системі товароруку інституціональних засобів. На ринку лікарських рослин інституціональні оператори представлені виробниками лікарської рослинної сировини, дистриб'юторами і аптечними організаціями, що реалізують препарати на їх основі. Залежно від номенклатури одержуваних з лікарської рослинної сировини фітопрепаратів був виділений первинний інститут (заготівля і продаж сировини) і вторинний інститут (виробництво, переробка, збут). У різні періоди розвитку людського суспільства інтерес людини до лікарських рослин змінювався [8, с. 18]: іноді формувалось надмірне захоплення фітотерапією, а часом спостерігався спад. У цьому процесі важливу роль відігравали інші базові інститути (економічні, політичні, ідеологічні), що знаходяться в рамках інституціональної матриці.

Інституціональне середовище безпосередньо впливає на інституціональну структуру, яка визначається як набір формальних і неформальних норм, що включають сукупність інститутів, найважливішими з яких є інститути рин-

кової координації, власності, права та ринкової етики [4; 5]. У нашому розумінні інституціональна структура — це сукупність формальних норм, що фіксуються в нормативних документах, і неформальних, що фіксуються в звичайному праві, інститутів, що структурують взаємодії індивідів і організацій в економіці, зокрема на ринку лікарських рослин. На нашу думку, важливим аспектом в сфері правового забезпечення економічної діяльності на ринку лікарських рослин є функція визначення та забезпечення державою "правил гри" між усіма ланками товароруху, які необхідні для: стимулювання підприємницької діяльності; дотримання інтересів особистості і суспільства в цілому; раціонального використання лікарських рослин (ресурсозберігаюча функція) та охорони навколишнього природного середовища.

Формальні норми включають політичні, юридичні, економічні правила і контракти. Функціями цих обмежень є: створення правової бази для підтримки основних умов функціонування ринку. Однак навіть у самих розвинених економіках формальні норми і правила складають лише невелику частину тієї сукупності обмежень, які формують поведінку суспільства. Більшою мірою цю функцію несуть неформальні обмеження, що беруть початок у передачі цінностей за допомогою культури, у розширенні і застосуванні різних правил для вирішення проблем вибору, обміну, координації та мотивації господарської діяльності.

На інституціональну структуру впливають інституціональні процеси, під якими розуміють процеси, пов'язані з формуванням, функціонуванням, зміною та взаємодією формальних і неформальних інститутів у вигляді трансакційних витрат. Формальні і неформальні норми взаємодіють у так званому інституціонально-економічному просторі. Умовою їх функціонування і показником ефективності є рівень та структура трансакційних витрат [1; 4; 7]. Отже, з точки зору інституціонального підходу, різні інститути мають неоднакову ефективність щодо трансакційних витрат. Ті, що вимагають занадто високих витрат, відмирають, ті, що виявляються більш економічно ефективними, виживають і отримують все більш широкий розвиток. Тому економіка трансакційних витрат виступає як вектор інституціональної економіки.

Інституціональні оператори формують середовище, в якому створюється мотиваційна

структура господарських агентів. Загальна структура мотивів представляється у вигляді наступних складових: економічних інтересів, культурно-нормативних схем, стимулюючого впливу. Традиційна економічна теорія припускає, що суб'єктів ринку спонукають в основному економічні інтереси, при реалізації яких вони керуються критеріями економії витрат та отримання вигоди. Стимулюючий вплив представлений на ринку у вигляді просування товарів, у рамках якого виділяються: стимулювання збуту, формування мереж, реклама і т.д. [6]. На основі вищевикладеної схеми нами вивчена інституціональна матриця ринку лікарських рослин, яка також була розділена на три блоки: інституціональний устрій, мотиваційна структура і управлінський контроль, представлені у вигляді структурно-функціональної схеми на рисунку 2.

Інституціональний устрій виражається через інституціональне середовище як взаємозв'язок інституціональних операторів та інституціональних засобів (матеріального потоку), що є основою формування двох базових інститутів. Для вивчення інституціонального середовища були запропоновані два методичних підходи [2, с. 14]: (а) методичний підхід до вивчення способів класифікації, який ґрунтується на принципах інституціональної структури, відповідно до якої класифікаційні ознаки ділилися за формальними і неформальними нормами з позначенням сфери застосування цих класифікацій за трьома напрямками досліджень: заготовки, виробництва, збуту та споживання; (б) методичний підхід до вивчення інституціональних операторів, що ґрунтується на дослідженні їх асортименту та оцінки взаємодії між ними на рівні аптечної організації.

Мотиваційна структура базується на понятті інституціонального простору, пов'язаного з інституціональною матрицею і включає вивчення мотиваційних переваг споживачів лікарських рослин. Передумова та обґрунтування мотиваційних переваг визначаються за допомогою процедури моделювання індивідуального економічного простору споживача лікарських рослин, що ґрунтується на вивченні впливу інституціональної структури та інституціональних процесів (трансакційних витрат) на мотиви споживання. Управлінський контроль реалізується за допомогою інституціональних процесів, що виражаються в мінімізації трансакційних витрат за рахунок реалізації контролю на рівні суб'єктів ринку лікарських рослин, тобто інституціонального оператора.

**ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Отже, в даний час спостерігається розрив між потребою в дослідженнях ринку лікарських рослин і їх реальним станом, а також відсутність сучасних підходів до аналізу цього ринку. Тому при аналізі функціонування ринку лікарських рослин запропоновано ґрунтуватися на постулатах інституціональної економічної теорії. Варто застосовувати обґрунтований в статті теоретико-методичний підхід до аналізу ринку лікарських рослин, що включає аналіз інституціонального устрою, мотиваційної структури і управлінського контролю, а також дозволяє мінімізувати трансакційні витрати суб'єктів даного ринку. Такий підхід дозволяє визначити міжгалузеві зв'язки в сферах сільськогосподарської, заготівельної, фармацевтичної, торгівельної діяльності.

Загалом, практична реалізація розроблених положень дозволяє сформулювати дієву систему сталого розвитку вітчизняного ринку лікарських рослин шляхом виявлення та балансування інтересів сільськогосподарських, заготівельних і фармацевтичних підприємств, а також удосконалити організаційну взаємодію з метою формування та розширення експортного потенціалу України.

Література:

1. Базаркина О.В. Структура и принципы формирования рынка лекарственного растительного сырья с позиции институционального подхода // Фармация XXI века: материалы IV Межрегиональной научно-практической конференции. — Новосибирск, 2004. — С. 35—38.
2. Базаркина О.В. Моделирование потребительского предпочтения на рынке лекарственного растительного сырья на основе институционального подхода / О.В. Базаркина, Е.Е. Лоскутова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: медицина. — 2004. — № 4. — С. 12—16.
3. Дорошкевич И.Н. Особенности формирования рынка лекарственного растительного сырья / И.Н. Дорошкевич // Агроэкономика. — 2006. — № 1. — С. 46—48.
4. Івашина О.Ф. Інституціоналізація економічного розвитку: монографія / О.Ф. Івашина — Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2009. — 284 с.
5. Норт Д. Институты, институциональное изменение и функционирование экономики. / Д. Норт; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. — М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. — 527 с.

6. Семак Б.Б. Наукові засади формування ринку рослинної технічної сировини та його окремих сегментів в Україні: монографія / Б.Б. Семак. — Львів: Видавництво Львівської КА, 2007. — 512 с.

7. Lonner J. Herbal medicine in Belarus / J. Lonner, I. Darashkevich // HerbalGram. — 2006. — № 68. — P. 36—38.

8. Robert J. Bogers, Lyle E. Craker, Dagmar Lange. Medicinal and aromatic plants: agricultural, commercial, ecological, legal, pharmacological, and social aspects Wageningen UR frontis series (Vol. 17), Springer, 2006. — P. 16—21.

References:

1. Bazarkina, O.V. (2004), "The structure and principles of the market of medicinal plants from the perspective of the institutional approach", Farmacija XXI veka [Pharmacy of the XXI century], IV Mezhtregional'naja nauchno-prakticheskaja konferencija [IV Interregional Scientific and Practical Conference], Novosibirsk, Rossija, pp. 35—38.

2. Bazarkina, O.V. and Loskutova, E.E. (2004), "Modeling of consumer preferences in the market of medicinal plants on the basis of the institutional approach", Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov, vol. 4, pp. 12—16.

3. Doroshkevich, I.N. (2006), "Features of formation of the market of medicinal plants", Agroekonomika, vol. 1, pp. 46—48.

4. Ivashyna, O.F. (2009), Instytutstionalizatsiia ekonomichnoho rozvytku [The institutionalization of economic development], Nauka ta osvita, Dnipropetrovs'k, Ukraine.

5. Nort, D. (1997), Instituty, institucional'noe izmenenie i funkcionirovanie jekonomiki [Institutions, Institutional Change and Economic Performance], Fond jekonomicheskoy knigi "Nachala", Moskva, Rossija.

6. Semak, B.B. (2007), Naukovi zasady formuvannia rynku roslynnoi tekhnichnoi syrovyny ta joho okremykh sehmentiv v Ukraini [Scientific basis forming plant industrial raw materials market and its individual segments in Ukraine], Vydavnytstvo L'vivs'koi KA, L'viv, Ukraine.

7. Lonner, J. and Darashkevich, I. (2006), "Herbal medicine in Belarus", HerbalGram, vol. 68, pp. 36—38.

8. Robert, J. Lyle, E. and Dagmar, L. (2006), "Medicinal and aromatic plants: agricultural, commercial, ecological, legal, pharmacological, and social aspects Wageningen UR frontis series", Springer, vol. 17, pp. 16—21.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015 р.